

Date: 25th April-2025

O'SMIRLARGA NISBATAN SODIR ETILAYOTGAN ZO'RAVONLIK VA
ZO'RAVONLIK NAZARIYALARI TAHLILI

Yusupova Sevara

O'zbekiston Milliy Universiteti o'qituvchisi

Imomxasanova Go'zal

O'zbekiston Milliy Universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarga, o'smirlarga nisbatan sodir etilayotgan tazyiq va zo'rvonlikning turlari, kelib chiqish sabablari, ularni oldini olishda O'zbekiston Respublikasidagi qonunchilik asoslarini mohiyati, zo'rvonlik tushunchasining bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri ekanligi va uning o'ziga xos xususiyatlarini tahlili yoritilgan.

Kalit so'zlar: bolalar, o'smirlar, zo'rvonlik, jismoniy, jinsiy, psixologik, emotsional, kiber zo'rvonlik, nopok muomala, jamiyat, oila, integratsiya.

Har bir jamiyatning kelajagi unda tarbiyalanib voyaga yetayotgan bolalar, o'smirlar va yoshlarga bog'liq. Shu boisdan mamlakatlarda olib borilayotgan islohotlar, yangiliklar, dasturlar va yana ko'plab ishlar ularning kelajagi va eng yaxshi manfaatlari uchundir. Lekin, ushbu toifa vakillari voyaga yetib ulg'ayayotgan davrda turli xil qiyinchiliklar-u, zo'rvonliklarga duch keladi.

Inson hayotida sodir bo'layotgan har bir jarayon, voqea va hodisalar uning ruhiyatiga, ijtimoiy hayotidagi faolligiga ham ta'sir qiladi. Ayniqsa, bolalar, o'smirlar va yoshlarga. Ularning integratsiyasi va rivojlanishi uchun zarur bo'lgan sharoitlar yuqori darajada muhimdir. Agar ular zo'rvonlikka duch kelsa va uning qurboniga aylansa, bu ularga noxush va fojeyali oqibatlarga olib kelishi mumkin. Har bir inson individualdir va yuzaga kelayotgan jarayonlar ham turlicha ta'sir etadi.

Zo'rvonlik – bu shaxsga yoki guruhlarga nisbatan jismoniy, psixologik, iqtisodiy yoki ijtimoiy zarar yetkazish yoki bosim o'tkazish shaklidagi harakatlar majmuasidir. Ushbu tushuncha jamiyat taraqqiyotining turli bosqichlarida o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, unga qarshi kurashish choralari ham har xil yondashuvlar asosida shakllanib kelgan. Bolalar va yoshlarga nisbatan zo'rvonlikning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Ularga nisbatan zo'rvonlik jismoniy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga salbiy ta'sir ko'rsatadigan global muammoga aylangan. Bugungi kunda o'smirlarga nisbatan zo'rvonlikning turlariga quyidagilarni kiritib o'tishimiz mumkin: psixologik, jismoniy, jinsiy, iqtisodiy, emotsional va kiberzo'rvonlik.

Ushbu zo'rvonlik turlari oilada ota-onalar, qarindoshlar tarafidan, do'stalari, sinfdoshlari yoki boshqa begona voyaga yetgan shaxslar tomonidan amalga oshirilyapti. Zo'rvonlikka duch kelgan bolalar va o'smirlar toifalari rivojlanishda mustaqil qaror qabul qilishda va hayotda o'z o'rnini topishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Shu boisdan bolalarga va o'smirlarga nisbatan zo'rvonlik masalasi muhim va dolzarb sanaladi.

Date: 25th April-2025

Zo‘ravonlikka qarshi kurashish va uni oldini olish muhim va dolzarb sanaladi. Islom dinida bolalarga nisbatan zo‘ravonlikka qat‘iyan qarshi bo‘lgan va ularga hurmat, himoya va adolatda bo‘lish alohida ta‘kidlanadi. Islomda bolalarni himoya qilish, ular uchun huquqiy va ijtimoiy himoya mexanizmlarini ta‘minlash haqida ko‘plab oyatlar va hadislar mavjud. Masalan, Quroni Karimning Tahrim surasi, 6-oyat⁸ “Ey imon keltirganlar! O‘zlarinigizni va oila a‘zolarinigizni yoqilg‘isi odamlar va toshlar bo‘lgan do‘zaxdan saqlang! Unda (Allohning buyrug‘iga) bo‘ysunmaydigan, faqat buyurilgan ishni bajarayotgan, g‘azabli, qattiqqo‘l farishtalar bo‘ladi”. Ushbu oyatda Alloh taolo har bir imon egasini, xususan ota-onalarni ogohlantirib, nafaqat o‘zini, balki oila a‘zolarini, jumladan farzandlarini ham azobdan asrashga chaqirmoqda. Bu chaqiriq shunchaki diniy amallarni ado etish bilangina emas, balki o‘z oilasida ma‘naviy va axloqiy tarbiyani to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish orqali amalga oshadi. O‘smirlar shaxsining shakllanishi, ularning psixologik holati va ijtimoiy xulq-atvori ko‘p jihatdan oiladagi muhitga bog‘liq. Agar ota-onalar zo‘ravonlik, e‘tiborsizlik yoki befarqlik yo‘li bilan farzandlariga muomala qilsalar, bu ularning ruhiyatida chuqur salbiy iz qoldiradi. Natijada bunday o‘smirlar o‘z tengdoshlariga yoki jamiyatga nisbatan tajovuzkor, befarq yoki injiq bo‘lib ulg‘ayishi mumkin.

Shu bois, mazkur oyat har bir ota-onaga ogohlantirish bo‘lib xizmat qiladi: bolaga faqatgina moddiy emas, balki ma‘naviy va psixologik g‘amxo‘rlik ham zarur. Farzand tarbiyasida mehr, sabr va tushunish ustuvor bo‘lishi lozim. Zo‘ravonlikka asoslangan munosabat nafaqat dunyoda, balki oxiratda ham jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Shunday qilib, bu oyatning mazmuni o‘smirlar orasida zo‘ravonlikni oldini olishda oila tarbiyasining hal qiluvchi o‘ringa ega ekanligini isbotlab beradi. Ota-onaning vazifasi faqat jazolash emas, balki bolani tushunish, eshitish va to‘g‘ri yo‘lga boshlashdir. Ana shundagina jamiyatda sog‘lom, ma‘naviyatli va zo‘ravonlikdan yiroq avlod kamol topadi.

Qolaversa, ko‘plab olimlar zo‘ravonlik bo‘yicha ilmiy yondashuvlarni amalga oshirgan va ularning sa‘y- harakatlari bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan.

Sotsiolog olim E.Durkgeymning⁹ “anomiya” nazariyasiga ko‘ra, “ijtimoiy tartib va normalarning buzilishi jinoyatchilik va zo‘ravonlik holatlarining ortishiga olib keladi. Bu esa jamiyatda ijtimoiy beqarorlik, axloqiy tanazzul, ijtimoiy nazoratning susayishi va shaxslar o‘rtasidagi o‘zaro ishonchning yo‘qolishiga olib kelishi mumkin. Natijada, yoshlarda ijtimoiy me‘yor va qadriyatlarga nisbatan befarqlik shakllanadi hamda deviant xatti-harakatlarning kuchayishiga zamin yaratilishi mumkin. E.Dyurkgeymning anomiya tushunchasini rivojlantirib, insonlar jamiyatda qabul qilingan maqsadlarga qonuniy yo‘llar bilan erisha olmasa, muqobil, ba‘zan noqonuniy yoki zo‘ravonlikka asoslangan usullarga murojaat qilish ehtimoli oshishini ta‘kidlagan. Shu nuqtayi nazardan, bugungi jamiyatda zo‘ravonlik (bulling) kabi hodisalarni tushunishda anomiya nazariyasi muhim tushuncha bo‘lib xizmat qiladi deya fikr yuritgan.

⁸ «Куръони Карим» маъноларининг таржима ва тафсири.Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2004 й. Таржима ва тафсир муаллифи: Абдулазиз Мансур.

⁹Émile Durkheim. “The Rules of Sociological Method” 8th edition, trans. Sarah A. Solovay and John M. Mueller, ed. George E. G.fatlin (1938, 1964 edition), pp. 13.

Date: 25th April-2025

Psixolog A. Bandura esa o'zining "ijtimoiy o'rganish" nazariyasi doirasida zo'rvonlikni mustahkamlanadigan xulq-atvor sifatida tushuntiradi, A. Bandura – "Ijtimoiy o'rganish nazariyasi"ga ko'ra, insonlar boshqalarning xatti-harakatlarini kuzatib, ularni o'zlashtiradi. Zo'rvonlik ham atrofdagilar (masalan, ota-ona, do'stlar, media qahramonlari) orqali o'rganiladi va agar bu xatti-harakat mukofotlansa yoki jazolanmasa, u mustahkamlanadi¹⁰.

A. Banduraning ushbu "ijtimoiy o'rganish" nazariyasiga ko'ra, "zo'rvonlik ijtimoiy muhitda kuzatilgan tajribalar asosida shakllanadi, ya'ni odamlar ko'pincha o'zlari guvoh bo'lgan zo'rvonlik holatlaridan xulosa chiqarib, ushbu xatti-harakatlarni o'zlashtiradilar" deb izohlaydi.

Sotsiolog R. Mertonning "deviant xulq-atvor" nazariyasida esa zo'rvonlik jamiyatdagi iqtisodiy va ijtimoiy tengsizlik natijasida yuzaga kelishi mumkinligi ta'kidlanadi. Mertonning fikricha, jamiyat tomonidan belgilangan muvaffaqiyat mezonlariga erishish imkoniyatining teng taqsimlanmagani ayrim ijtimoiy qatlamlarning norozilik, tushkunlik va ijtimoiy bosim ostida qolishiga olib keladi. Bu esa shaxslarni muqobil yo'l – ya'ni ijtimoiy me'yorlardan og'ish, jinoyatchilik yoki zo'rvonlik kabi deviant xatti-harakatlarga moyil qiladi. Uning anomiyana nazariyasiga ko'ra, jamiyatdagi madaniy belgilangan maqsadlar va ularga erishishning qonuniy vositalari o'rtasida sezilarli tafovut bo'lsa, bu ijtimoiy buzilishlarga, jumladan, zo'rvonlik va huquqbuzarliklarga olib kelishi mumkin¹¹.

K. Lorens nazariyasi esa ikki omilga asoslangan. Tajovuzkorlik manbalariga mexanistik qarash va tajovuzkorlik hayotni himoya qilishga xizmat qiladi ya'ni bu shaxs va butun insoniyatning omon qolishiga hissa qo'shadi. K. Lorensning g'oyalariga ko'ra, inson tajovuzkorligi asosan ba'zi energiya manbalariga ega; shunga qaramay, bu tashqi stimulgacha reaksiya natijasida kelib chiqishi shart emas. "Odamlar juda xavfli mavjudotlar emas, tabiatan ular yomon qurollangan va hayvonlarga qaraganda o'z turlariga nisbatan ko'proq zo'rvonlik qilishadi"¹² degan fikrni ilgari surgan.

K. Lorensning tajovuzkorlik nazariyasiga ko'ra, insonning tajovuzkorligi tabiiy jarayon bo'lib, ba'zi ichki energiya manbalariga asoslanadi. Ammo bu tajovuzkorlik har doim tashqi stimullarga javoban yuzaga kelishi shart emas. Lorens shuningdek, inson tabiatan xavfli mavjudot emasligini, ammo boshqa turlarga nisbatan ko'proq zo'rvonlik qilishga moyilligini ta'kidlaydi. Nazariya shuni ko'rsatadiki, zo'rvonlikning oldini olish uchun insondagi tajovuzkorlik energiyasini konstruktiv yo'nalishga burish muhim. O'smirlar orasida zo'rvonlikni kamaytirish uchun ularning hissiy energiyasini ijtimoiy foydali faoliyatlarga yo'naltirish zarur.

¹⁰ Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия : Изучение влияния воспитания и семейных отношений / Альбер Бандура, Ричард Уолтерс; Пер. с англ. Ю. Брянцевой, Б. Красовского. — М. : Апрель Пресс : ЭКСМО-Пресс, 2000.— 509 с. (Психология. XX век.); ISBN 5-04-004214-0

¹¹ Мертон Р. Социальная структура и anomия //Социология преступности (Современные буржуазные теории). Пер. с фр. Е.А. Самарской. — Москва: Прогресс, 1966. — С. 299-313.

¹² N.M.Latipova, X.O.Ziyayeva Zo'rvonlikka uchragan ayollar va bolalar bilan ijtimoiy ish profllaktikasi. (0 'quv qo'llanma). — T.: «BOOK TRADE KO» nashriyoti, 2022. —264 bet.

Date: 25th April-2025

Z. Freyd zo‘ravonlik va tajovuzkorlikni inson psixikasining ajralmas qismi sifatida tushuntirib, yoritib bergan. U psixoanaliz asoschisi bo‘lib, inson ongi va ongsizligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganib, tajovuz va zo‘ravonlikni biologik va psixologik jarayonlar bilan izohlashga harakat qilgan. Uning qarashlari psixologiya, sotsiologiya va kriminologiyada zo‘ravonlik sabablari bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlarga turtki bergan.

Z.Freydning “Psixonalitik nazariyasi” da Zo‘ravonlikni insonning tug‘ma instinktiv tendentsiyalarini jamiyatning qadriyatlarini, ideallari va me‘yorlari talablariga moslashtira olmasligi yoki tajovuzkor, ibtidoiy va hissiy tendentsiyalarni axloqiy, ma‘naviy va diniy jihatdan maqbul bo‘lgan faoliyat bilan almashtirib, sublimatsiya yoki yuksalish jarayonini amalga oshira olmasligi bilan bog‘laydi. Bunda, superego ham zaif bo‘lishi mumkin, bu esa istaklar va instinktiv moyilliklarning zo‘ravon xatti-harakatlar orqali qoniqishni qidirishga olib keladi.

Z.Freyd shuningdek, xulq-atvor motivlari umumiy biologik energiyadan kelib chiqadi, deb hisoblaydi, bu esa konstruktiv (hayot drayvlari) va halokatli (o‘lim drayvlari) bo‘linadi. O‘lim drayvlari tajovuzkor va zo‘ravon impulslar shaklida o‘zini namoyon qiladi. Bu impulslar o‘ldirish, nafrat va tajovuz shaklida bo‘lishi mumkin¹³ degan fikrni ilgari surgan.

Yuqorida keltirib o‘tilgan olimlar zo‘ravonlik haqida va uning kelib chiqish yo‘nalishlari, sabablari bo‘yicha o‘z fikrlarini bildirgan va yaratgan nazariyalari bilan izohlab, tushuntirib bergan.

Xulosa o‘rnida aytib o‘tish joizki o‘smirlarga nisbatan zo‘ravonlik barcha mamlakatlarda va har bir davrda dolzarb sanalgan. Uni oldini olish bo‘yicha psixolog, sotsiolog va yana ko‘plab olimlar izlanishlar olib borgan hamda nazariyalarida izohlab bergan. Zo‘ravonlik masalasi shu boisdan muhim va dolzarbdir. O‘smir yoshidagi bola zo‘ravonlik qurboniga aylansa, hayotdan, yaqinlaridan, o‘z kelajagidan nafratlanadi va o‘zi ham o‘ziga nisbatan zaiflarga zo‘ravonliklarni amalga oshirishi mumkin. Qolaversa, ruhiy tushkunlikka tushib stress va dipressiya kabi holatlarni boshidan o‘tkazishi, hayotga moslashuvchanlik qobiliyatini o‘zlashtira olmay qiyin hayotiy vaziyatlarga tushib qolishi mumkin. Shuning uchun zo‘ravonlikka nisbatan kurashish va oldini olish zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

- 1.«Куръони Карим» маъноларининг таржима ва тафсири.Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2004 й. Таржима ва тафсир муаллифи: Абдулазиз Мансур.
- 2.Émile Durkheim. “The Rules of Sociological Method” 8th edition, trans. Sarah A.Solovay and John M. Mueller, ed. George E. G.fatlin (1938, 1964 edition), pp.13.
- 3.Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия : Изучение влияния воспитания и семейных отношений / Альбер Бандура, Ричард Уолтерс; Пер. с англ. Ю. Брянцевой, Б. Красовского. — М. : Апрель Пресс : ЭКСМО-Пресс, 2000.— 509 с. (Психология. XX век).; ISBN 5-04-004214-0

¹³ Фрейд, Зигмунд. «Я и Оно». Перевод Джоан Ривьер, 1927 год.

Date: 25th April-2025

4. Мертон Р. Социальная структура и аномия //Социология преступности (Современные буржуазные теории).Пер. с фр. Е.А. Самарской. — Москва: Прогресс, 1966. — С. 299-313.
5. N.M.Latipova, X.O.Ziyayeva Zo‘ravonlikka uchragan ayollar va bolalar bilan ijtimoiy ish proflaktikasi. (0 ‘quv qo‘llanma). — T.: «BOOK TRADE KO» nashriyoti, 2022. — 264 bet.
6. Фрейд, Зигмунд. «Я и Оно». Перевод Джоан Ривьер, 1927 год.

